

PERSPEKTÍVY ROZVOJA OBCÍ S ROZPTÝLENÝM OSÍDLENÍM (OBCE HRABIČOV A ŽUPKOV)

František PETROVIČ, Marian ŠURJANSKÝ, Ján KOVÁČIK

Katedra ekológie a environmentalistiky, Fakulta prírodných vied, Univerzita Konštantína
Filozofa v Nitre, Tr. A. Hlinku 1, 949 01 Nitra
e-mail: fpetrovic@ukf.sk, marian.surjansky@gmail.com, kovacic.ja@gmail.com

***Abstract:** The pressures on landscapes is constantly changing. European landscape like the Slovak, have undergone in the past significant socio-economic changes that are reflected in the very appearance and function of the landscape. There was a change in the structure of agriculture, abandonment of farmland, decrease in the intensity of agricultural production, other natural resources as a result of strong pressure by promoting investment genres and demands on natural resources. These changes are manifested not only in environmental but also social, the stability of the territories of loading individual natural components of the environment, the growth of unemployment and therefore a solution to these problems requires the application of an integrated approach aimed at a comprehensive assessment of changes and impacts and their causes and consequences. A specific type of landscape is dispersed settlements in Slovakia. Its overall assessment is not given intense attention. It is this factor of timeliness and detail of data affect the aims of our research. In this paper we focus on the development of two villages scattered settlements (Hrabičov and Župkov) in Stalová settlement in Vtáčnik (Novobanská štálova oblasť – Nová Baňa dispersed area). These documents can serve as a blueprint for the development and use of model territory in accordance with landscape-ecological, natural and cultural-historical potential of the territory and the principles of sustainable development.*

***Key words:** dispersed settlement, Hrabičov, Župkov, landscape changes*

Úvod

Tlaky na zmenu krajiny prebiehajú neustále. Európska krajina, podobne ako aj slovenská, prešli v minulosti výraznými socioekonomickými zmenami, ktoré sa odrážajú i v samom vzhľade a funkcii krajiny. Nastala zmena štruktúry poľnohospodárstva, opúšťanie poľnohospodárskej pôdy, pokles intenzity poľnohospodárskej výroby, ostatných prírodných zdrojov v dôsledku silného tlaku presadzovania investičných žánrov a nárokov na prírodné zdroje. Tieto zmeny sa prejavujú nielen v environmentálnej oblasti, ale i v sociálnej, v stabilite územia, v zaťažovaní jednotlivých prírodných zložiek životného prostredia, v raste nezamestnanosti a preto riešenie týchto problémov si vyžaduje aplikáciu integrovaného prístupu zameraného na komplexné posudzovanie zmien a vplyvov, ich príčin a následkov.

Pôsobením človeka a kultiváciou sa mení celkový charakter a ekologické vlastnosti krajiny. Zmeny využitia územia, krajinnej štruktúry vplývajú na životné prostredie, biodiverzitu územia, prírodné prostredie a z tohto dôvodu je potrebné študovať jej štruktúru, funkciu, dynamiku a najdôležitejšie faktory, ktoré vplývajú na tieto uvedené zmeny. Analýzou druhotnej krajinnej štruktúry, komplexným a detailnejším analyzovaním jednotlivých častí krajiny, ktoré tvoria rozptýlenú formu osídlenia v našom predmetnom území, možno následne syntetizovať a predkladať jeho výsledky pre potreby spoločnosti za účelom racionálnejšieho využitia krajiny.

Špecifickým typom krajiny Slovenska je rozptýlené osídlenie. Jeho celkovému hodnoteniu sa nevenuje intenzívna pozornosť. Udaje o súčasnom celkovom stave kopaníc na Slovensku nie sú známe, niektorí autori sa zaoberajú jednotlivými obcami resp. skupinami obcí (Huba 1986, 1989; Lauko 1985, 1990; Olah 2003; Petrovič 2005; Petrovič, Muchová 2013; Petrovič a kol. 2013; Šolcová, 2013) avšak kompletne oblasti rozptýleného osídlenia sa neskúmali od roku 1961. V posledných rokoch boli prezentované výsledky hodnotenia 2 oblastí s rozptýlením osídlením a to: Novobanskej štálovej oblasti a Valašsko-belianskej lazníckej oblasti (Petrovič 2005, 2007, 2008).

Práve tento faktor aktuálnosť a detailnosť dát ovplyvnil cieľ nášho výskumu. V príspevku sa sústredíme na vývoj rozptýleného osídlenia 2 obcí (Hrabičov a Župkov) v oblasti štáloveho osídlenia vo Vtáčniku (Novobanská štálová oblasť). Tieto podklady môžu slúžiť ako návrh pre rozvoj a využitie modelového územia v súlade s krajinno-ekologickým, prírodným a kultúrno-historickým potenciálom územia a s princípmi trvalo udržateľného rozvoja.

Metodika

Ako základný materiál pre informácie o štálovom osídlení z roku 1961 bola použitá práca Nahálka a kol. (1966), ktorá zatiaľ ako jediná komplexne mapovala situáciu rozptýleného osídlenia na Slovensku. Súčasný stav (rok 2013) bol zmapovaný náročným terénnym výskumom, konzultáciami na obecných úradoch jednotlivých obcí, ako aj behaviorálnym výskumom vo forme dotazníkov miestnych obyvateľov. Porovnanie je založené na výsledkoch terénneho výskumu pri ktorom sme sa zamerali na analýzu využívania krajiny ako analýza domového fondu a jeho využívania jednotlivých rozptýlených častí.

Veľkým problémom pri získavaní štatistických ukazovateľov je nejednoznačné vyčleňovanie niektorých lazov, resp. zaradenie domov v exponovaných polohách k jednotlivým častiam. Niektoré lazy dokázali podľa názvu identifikovať iba najstarší obyvatelia, aj to dochádzalo k viacerým nejasnostiam. Problémom je jednoduché štatistické zisťovanie nakoľko jednotlivé lazy nie sú vedené ako základné štatistické jednotky, sú administratívne zlúčené a ich presné vyjadrenie si vyžaduje pomerne náročnú a zdĺhavú prácu v teréne.

Na Slovensku sa nachádza 5 oblastí rozptýleného osídlenia, pričom skúmané obce Hrabičov a Župkov patria do Novobanskej štálovej oblasti. Administratívne sú súčasťou okresu Žarnovica.

Hodnotenie

Stav domového a bytového fondu obyvateľov obcí Župkov a Hrabičov nám odpovedá, do akej miery sú obývané jednotlivé časti obce vrátane kopaníc, či samotného jadra. V jednotlivých kopaniciach sme na základe terénneho zmapovania zistili, že jednotlivé domy sú buď určené na rekreáciu, alebo nespôsobilé na bývanie a najviac domov sme zaznamenali opustených s nezistenou obývanosťou. Historický stav z roku 1961 dokumentuje tab. 1. Tento stav môžeme porovnávať so súčasným stavom domového fondu v jednotlivých obciach v roku 2013, čo dokumentujú tab. 2 a tab. 3. V oboch obciach v rokoch 1961 a 2013 väčšina štálov bola tvorená skupinkou maximálne 5 domov. Aj keď počet štálov v roku 2013 nekorešponduje s rokom 1961, je mierne vyšší nenastal nárast tohto osídlenia. Naopak podarilo sa nám len presnejšie identifikovať jednotlivé kopanice. Táto presnejšia identifikácia nám potvrdila možnosť reálneho zániku štálov v obci Župkov. Ani jeden z identifikovaných štálov netvorilo 5 domov, pokiaľ by sme ich zlúčili naopak by došlo k reálnemu poklesu v porovnaní s rokom 1961. Naopak veľkosť štálov je relatívne stabilná v obci Hrabičov. Pravdepodobne je to výsledkom čiastočne marginálnej polohy obce, kde práve existencia historicky väčších štálov stále podporuje zachovanie tejto formy využívania krajiny.

Tab. 1: Stav domového fondu rozptýleného osídlenia podľa počtu a veľkosti kopaníc v jednotlivých obciach z roku 1961 (Nahálka a kol., 1965)

Obec	Počet kopaníc	Z toho počet kopaníc			
		od 2 – 5 domov	od 6 – 9 domov	od 10 – 19 domov	nad 20 domov
Župkov	17	14	1	0	2
Hrabičov	11	6	2	2	1

Tab. 2: Stav domového fondu rozptýleného osídlenia v obci Župkov v roku 2013

Názov štálu	Obývané domy	Neobývané domy	Chaty	Spolu
Župkov – časť Horné Pecné				
Šimunovci	0	0	4	4
Rúbaň	0	1	0	1
Faktúrová	0	0	1	1
Mláka	0	0	1	1
Barinka	0	0	1	1
Župkov – časť Dolné Pecné				
Ďurenkovci	1	0	0	1
Pálč	1	0	1	2
Župkov- časť Dolný Župkov				
Barínovci	0	0	2	2
Báň	1	0	2	3
Oslanovci	1	0	1	2
Šulovci	0	0	1	1

Názov štálu	Obývané domy	Neobývané domy	Chaty	Spolu
Župkov- časť Horný Župkov				
Jiholtovci	3	0	1	4
Tříň	2	0	0	2
Župkov-Frtálov vrch				
Chalupovci	2	0	0	2
Angletovcí	2	0	0	2

Tab. 3: Stav domového fondu rozptýleného osídlenia v obci Hradičov v roku 2013

Názov štálu	Obývané domy	Neobývané domy	Chaty	Spolu
Havranie	2	0	0	2
Laurovci	3	0	7	10
Kopanica	3	1	0	4
Adamov vrch	0	3	0	3
Hríbovci	11	0	1	12
Boháčovci	6	0	13	19
Hnátovci	0	0	3	3
Zajacovci	1	2	0	3
Smelákovci	0	0	4	4
Kristianovci	0	2	0	2
Čierťaže	2	0	10	12
Pančuškovci	0	2	0	2
Vicianovci	9	0	9	18

Najhustejšie osídlené časti oboch obcí sú v samotných centrách obcí, čo spôsobuje dobre vybavená infraštruktúra (nachádza sa vodovod, plyn, obchod, cestná sieť, elektrina, kultúrny dom). Situácia v oboch obciach sa v bytovej štruktúre začína v posledných štyroch rokoch začína výrazne meniť, nakoľko v obci Župkov pribudli nové bytovky s novopostavenými bytmi, taktiež v obci Hradičov v centrálnej časti sa nachádza niekoľko menších bytoviek a obecné úrady majú stále snahu vybudovať ďalšie nové obytné areály, a tak výraznom mierou sa snažia o prírív a návrat mladších vekových kategórií pre život v obci. Následkom týchto zmien je snaha posilňovať aj kultúrno-spoločenský život a celkovú hospodársku základňu obcí.

Trend poklesu veľkosti štálov v obci Župkov nekorešponduje s vývojom počtu obyvateľov obce (tab. 4). Od roku 2000 permanentne dochádza k nárastu počtu obyvateľov čo ovplyvnila práve relatívne intenzívna výstavba obecných bytových domov. Tieto byty boli pridelené prevažne mladším obyvateľom, ktorý momentálne zvyšujú podiel obyvateľov práve v súvislosti s lepšou natalitou. Od roku 2000 v tejto obci narástol počet obyvateľov o viac ako 20 %. Zaujímavé je, že susednú obec Hradičov tento trend nezachytil. Aj keď v počet obyvateľov mierne rástol do roku 2005, v súčasnosti je stav obyvateľov o niečo nižší ako v roku 2000.

Tab. 4: Počet obyvateľov obcí Župkov a Hradičov v rokoch 2000 – 2013

Názov obce	Rok			
	2000	2005	2010	2013
Župkov	692	728	821	867
Hradičov	595	625	588	588

Obidve obce z hľadiska územného rozvoja majú stavebnotechnický potenciál, nakoľko disponujú areálmi, zariadeniami a pozemkami, ktoré sú už úspešne využívané ako rekreačné zariadenia, agroturizmus, alebo sú pripravené pre ďalší rozvoj. Hodnotné prírodné prostredie tak umožňuje mnohostranné využitie v území Kľakovského mikroregiónu rekreačné využitie. Čo sa týka kvality životného prostredia mikroregiónu majú obce z hľadiska čistoty ovzdušia optimálne podmienky. Z hľadiska technického vybavenia je kvalita života hlavne v štálových osídleniach veľmi nízka a preto je naliehavé riešiť problémy spojené s touto problematikou. Naliehavé je riešenie odkanalizovania celého Kľakovského mikroregiónu a prioritou obce Župkov a Hradičov ostáva v najbližšom období dobudovanie plynofikácie hlavne v odľahlých častiach obcí. Chýbajúcim vybavením obcí je najmä ekologické vykurovanie a ČOV.

Definovanie návrhov využitia krajinného potenciálu skúmaných území

Jedinečnosť povrchového reliéfu dáva tejto vidieckej krajiny svojráznosť, neobvyklosť v terasovitej podobe. Nevšedný je pohľad z nadhľadu z rôznych lazničných partií na celú Kľakovskú dolinu a na Vtáčnik. Vzhľadom na polohu sú obidve obce a ich okolie ideálnym prostredím, čo sa týka využitia možností pre cestovný ruch, turizmus a rekreáciu. Priaznivá lokalizácia v turisticky atraktívnej nenarušenej krajine, v mozaike lúk, pasienkov a lesov spôsobuje nárast krátkodobej rekreácie a následne zmenu domového fondu na chaty a chalupy. Z rekreačných aktivít dominuje letná turistika, cykloturistika, poľovníctvo, vidiecka turistika, v zimnom období sú tu vynikajúce podmienky pre lyžovanie, k dispozícii miestny lyžiarsky vlek a stredisko s upraveným svahom, s parkoviskom, občerstvením, jazdeckým areálom a ski službami. V obci Župkov, kde je vybudovaný rekreačný areál „Riečky, poskytuje ubytovanie a stravovanie, tenisový kurt, bazén, jazdenie na poníkoch, detské ihriská.

Z hľadiska celoročného využitia je pri hľadaní potenciálu krajiny primárne dôležité i kultúrne dedičstvo krajiny. Obec Župkov a Hradičov vytvára súbor kultúrnej a historickej hodnoty, ktorý je zasadený do nádherného horského prostredia, jedinečný v tom, že sa zaraďuje medzi 14 obcí novobanskej štálovej oblasti, ktoré sú charakteristické i zachovaním rôznych kultúrnych hodnôt. Dodnes sa zachovalo množstvo objektov ľudovej architektúry, ktorú tvoria obytné domčeky stavané na kamenných podmurovkách, prvky sakrálnej architektúry a religiózne prvky. Prírodné hodnoty vidieckych krajín oboch obcí je vhodné podporiť pre rozvoj prírodnej turistiky, ekoturistiky, cykloturistiky a agroturistiky. Je potrebné propagáciou a vhodným manažmentom šíriť informácie a ponúkať šance pre návštevníkov z ostatných regiónov Slovenska na to, aby spoznávali rozmanitosť a krásy prírody tohto územia a okolia Vtáčnika.

Záver

Na základe našich predchádzajúcich výskumov (Petrovič, 2006....) výskum v Novobanskej štálovej oblasti potvrdil tendenciu úpadku, ako aj zániku tohto špecifického typu osídlenia. Strata obytno-poľnohospodárskej funkcie štálov bola badateľná už od 80-tych rokov 20. storočia. Pokles obyvateľov rozptýlených častí (štálov) dokumentuje vyše 70 % pokles počtu obyvateľov štálov v porovnaní s rokom 1961 (Nahálka a kol. 1965). Tento pokles je o to výraznejší nakoľko celkový počet obyvateľov týchto obcí poklesol iba o 11,5 % a naopak počet obyvateľov v centrách obcí vzrástol o 26,4 %.

Kopanice vo vzdialenejších, extrémnejších oblastiach postupne zanikajú. Vonkajšia tvárnosť týchto sídiel sa mení nielen rekonštrukciou staršej výstavby, ale aj výstavbou nekopaničiarskeho charakteru. V súčasnosti predstavujú takéto sídla sídelný typ najmarkantnejšie postihnuté oblasti depopuláciou. Pre hodnotenie zmien v krajine, pre spôsob využívania krajiny, pre zabránenie devastácii takýchto kopaníc, je potrebné definovať správne transformačné trendy vývoja krajiny. Skúmanú oblasť môžeme hodnotiť i z hľadiska špecifického, ktorého špecifikom je to, že si v značnej miere zachovalo prvky pôvodnej historickej krajinnej štruktúry a celkový krajinný ráz. Je dôležité venovať zvýšenú pozornosť územiu s takýmto charakterom a hľadať riešenia pre zachovanie dominantných prvkov krajinnej štruktúry.

Prezentované územie v obciach Župkov a Hrabíčov ako súčasť štálovej oblasti má svojrázne kultúrne, historické a prírodné hodnoty, ktoré sú odrazom našich predkov. Ostáva zhruba v pôvodnej forme a podobe, avšak neplní svoju primárnu funkciu. Pri súčasných vývojových tendenciách môže postupne dôjsť až k zániku tohto špecifického osídlenia, preto by sa mu mala venovať zvýšená pozornosť.

PodĎakovanie

Prezentovaný výskum bol realizovaný za podpory projektu VEGA 1/0232/12 a KEGA 025UKF-4/2015.

Literatúra

HUBA, M., 1986: Krajinná syntéza oblastí kopaničiarskeho osídlenia na príklade Javorníkov. Kand. dizertačná práca, Geografický ústav SAV, Bratislava. s. 142.

HUBA, M., 1989: O niektorých otázkach genézy a súčasného stavu kopaničiarskeho osídlenia na území Slovenskej socialistickej republiky. In: Geografický časopis, 41, 2, Geografický ústav SAV, Bratislava. s. 138 – 155.

LAUKO, V., 1985: Vývoj a transformácia kopaničiarskeho osídlenia Myjavskej pahorkatiny. Acta Facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae. Geographica, 25. Bratislava: UK, s. 35 – 52. ISSN 0231-715X

- LAUKO, V., 1990: Socioekonomický vývoj a charakteristika kopaničiarskeho regiónu Myjavskej pahorkatiny. Acta Facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae. Geographica, 28. Bratislava, UK, s. 207 – 223. ISBN 80-08-00112-7
- NAHÁLKA, P. a kol., 1966: Výskum rozptýleného osídlenia na Slovensku. VÚPS SF SVŠT, Bratislava.
- OLAH, B., 2003: Vývoj využitia krajiny podpoľania. Zvolen : TU, 111 s., ISBN 80-228-1251-X
- PETROVIČ, F., 2005: Vývoj krajiny v oblasti štáloveho osídlenia Pohronského Inovca a Tribeča. Bratislava, SAV, 209 s., ISBN 80-9692-723-4
- PETROVIČ, F., 2007: Prognóza krajiny s rozptýleným osídlením, In: Česká geografie v evropském prostoru. České Budějovice : Juhočeská univerzita, s. 474 – 480, ISBN 978-80-7040-986-2
- PETROVIČ, F., 2008: Vývoj rozptýleného osídlenia valašsko – belianskej kopaničiarskej oblasti, In: Rosalia 19 : zborník vedeckých prác a štúdií SCHKO Ponitrie. Nitra : CHKO Ponitrie, s. 269 – 273, ISBN 978-83-87478-96-4
- PETROVIČ, F., MUCHOVÁ, Z., 2013: The potential of the landscape with dispersed settlement: Case study Čadca town; recenzent: Jitka Fialová, Hana Kubíčková, In: Public recreation and landscape protection – with man hand in hand. Brno : MU, s. 199 – 204. ISBN 978-80-7375-746-5
- PETROVIČ, F. a kol., 2013: Význam prvkov druhotnej krajinnej štruktúry pre znižovanie povrchového odtoku v oblasti krupinských lazov. In: Fyzická geografie a kulturní krajina v 21. století : Brno: MU, s. 132 – 137, ISBN 978-80-210-6603-8
- ŠOLCOVÁ, L., 2013: Vývoj krajiny s disperzným typom osídlenia v Novobanskej štálovej oblasti. Nitra : UKF, 208 s., ISBN 978-80-558-0208-4